

TOINE HEIJMANS BUITEN DIJKS

UITGEVERIJ PLUIM
AMSTERDAM / ANTWERPEN

Eerste druk, oktober 2024

© 2024 Toine Heijmans

Omslagontwerp Roald Triebels

Omslagbeeld Frank Dekkers, *Voorjaar 2013*, houtsnede
19 x 25 cm

Typografie binnenwerk Perfect Service

Auteursfoto Merlijn Doomernik

Productiebegeleiding Tim Beijer

Drukkerij Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 933 3935 4

NUR 301

www.uitgeverijpluim.nl

Aan mijn oom Henk Verkaart, en zijn genen

Aan mijn vader, wilde-orchideeënman

Tussen stad en rivier wil het oog een grens
getrokken zien die helder aangeeft waar
schoonheid kan overvloeien in gevaar.
Maar wie de maat overschrijdt ontnemt de mens
zijn gezicht op het leven zelf.

Gedicht aan de Waalkade, Zaltbommel,
Willem van Toorn (2000)

Time is but a stream I go a-fishing in.
– Henry David Thoreau, *Walden, or, Life in the Woods* (1854)

Niet zoo heel lang geleden – ik meen een jaar of vijftien –
durfde ik nog te laten drukken, dat het landschap langs onze
groote rivieren, besloten tusschen de dijken, dus eigenlijk al
het land van de winterberging, beschouwd kon worden als
een vrij en natuurlijk landschap. (...) Tegenwoordig durf ik dat
zoo vlot niet meer te beweren.
– Jac. P. Thijsse, *Onze groote rivieren* (1938)

*Waarin Willem de Waal zijn
koninkrijk bewondert*

Hier overzie ik mijn land, mijn water, mijn bestaan; alles wat geen einde kent. De smalle paden tussen bomen in hun dunste blad, de stranden en poelen waar ik zwem, de lente die aanwaait onder de koude hemel. De zon kan zo mooi in het zilveren water schijnen dat almaar onbekommerd stroomafwaarts gaat; de zwenkende dijken houden het amper bij.

Ontspannen maakt mijn rivier haar laatste slagen door het laagland, als een zwemmer die weet dat hij de overkant bereikt. Breeduit waaiert ze naar het einde, het is de uitloop van een lange reis, een soort sterven. Hier en daar vlecht ze zich in andere rivieren, voegt zich verderop weer samen, zoekend naar de zwaartekracht. Het water is ouder dan dit leven, het komt uit een diepere tijd en verdwijnt er ook weer in. Daar kijk ik naar: een eeuwigheid.

De rivier is een vis, zodra je nadert is ze weg. Ze vertakt zich onderaards in een mycelium van waterdraden en komt boven als het haar behaagt – maar ook dan houdt ze haar dieptes geheim in spiegeling en rafels, heel krachtig, als gespannen spieren onder een vloeiende huid. Ze is het grootste levende wezen dat bestaat.

Niemand is het ooit gelukt de stroom te overzien in één oogopslag, van begin tot eind. Het enige wat ik kan doen is vroeg in de ochtend de schoorsteen beklimmen die eenzaam in het zand staat, en uitkijken over mijn koninkrijk. Een man op een schoorsteen, de armen gespreid, geen mens die het ziet. Het is een groot geluk, onzichtbaar zijn; het is niet eens nodig me te verschuilen. Wat ik doe is ver buiten de gedachten van degenen in de stad.

Ik bewoon de uiterwaarden, het halfland tussen de dijken. Het is terrein waar niemand wat aan heeft, droog en doorweekt tegelijk, schijnbaar onbeduidend, hooguit voor de pacht. Onbetrouwbare grond: wie daar komt is nooit zeker, behalve degene die zich overgeeft. Het wordt angstvallig bewaakt door drie rijen dijken die ze dromers, slapers en wakers noemen, de beschermheiligen van een geregeld leven. En midden in die bedding ligt de rivier, die onverschillig is maar elk begin en eind bepaalt.

In de stad zullen ze mijn leven ongeregeld noemen, maar het omgekeerde is waar: kijk toch eens hoe de bleke zon de eerste schaduwen maakt, hoe mijn zwarte populier zijn armen heft, hoe alles bij elkaar hoort en beweegt en stil is tegelijkertijd. De dag ontvouwt zich moeiteloos, mijn longen vullen zich met lucht; wat ik zie is onbekommerd evenwicht.

En er is zoveel leven hier! De aalscholvers staan als beeldhouwwerken in hun bomen, de kuifeenden drijven als verfspatten in een poel. Mijn uitgestorven elft, mijn zwervende wolvin, de dieren waar ik mijn terrein mee deel. De bloemen komen, ik ruik ze al; nog houden de sleedoornstruiken zich slapend, drukken zich als egels

tegen de grond, maar het duurt niet lang meer of ze dragen weer hun witte waas van bloesems – pas daarna komt het blad.

Alle uiterwaarden van alle rivieren uitgeknipt en aan elkaar geplakt vormen samen de laatste wildernis, in een land dat zichzelf tot in de puntjes controleert. Er is weinig te halen, en alles tegelijk, daarom leef ik buitendijks.

De dag was vochtig begonnen, dauw stroomde in slieren van mijn tent. Ik hoorde de schietwilgen verlegen groeien; eerst de twijgen, dan het blad, dat nog kwetsbaar is en grijsbruin alsof het wakker wordt uit een winterslaap. Fido lag met gestrekte poten over mijn slaapzak en sprong op zodra hij merkte dat we gingen lopen. De hemel eerst doorzichtig donker, daarna hardblauw, daarna van het dunste rood.

Er was nog niemand, nergens voet- of pootafdrukken in het zand. Ik keek naar de binnenschepen die over het water naar beneden gleden of naar boven ploeterden; zelfs hier in het laagland spreken de schippers van een ‘berg’ als ze stroomopwaarts gaan. In de bergen begint mijn rivier, hoog en ver weg, maar niemand kent haar werkelijke oorsprong. Ze is haar eigen bron. De eenvoudige natuurkunde van water dat zich eerst over land verplaatst tot het de zee bereikt, en dan weer opstijgt en terugkeert naar het begin, is in wezen onbegrijpelijk.

De schoorsteen steekt als een eenzaam monument uit het rivierduin. Het is een achtergelaten teken van menselijke activiteit, ooit deel van een steenfabriek. Alles spoelt uiteindelijk weg hier, soms gaan er eeuwen overheen, maar dan volgt onherroepelijk de grote schoonmaak.

Ik zei Fido op me te wachten en hij droop af, ging lig-

gen onder de sleedoorn, kop vooruit zodat hij me in de gaten kon houden. De schoorsteen is zestig meter hoog, begint als achthoek en gaat dan verder als cilinder. Gebouwd van smalle waalsteen, gebakken uit oude klei zodat het lijkt alsof hij aan de rivier ontspringt: het gestolde bewijs dat de stroom een bodem heeft en een geschiedenis. De baksteen wordt bijeengehouden met cement en brede, metalen riemen waarvan de uiteinden in elkaar haken als de vingers van twee handen. In een rechte lijn gaat een rij roestige krammen omhoog, stevig genoeg om mijn gewicht te dragen. De toren is het enige in mijn terrein dat nooit beweegt.

Aan de voet stond een kudde koniks, ze weken uiteen en maakten een doorgang, een erehaag van warme paardenlijven, walmend in de ochtendkou. Terwijl ik klom bleven ze net als Fido naar me kijken. Konikpaarden staan als wild bekend, maar worden bijgevoerd en zijn bijna tam. Het zijn kleine maar perfecte dieren met een beige, bijna zanderige vacht, heel zacht; een verbeelding van de wildernis als paradijs. Het terugfokken van oude rassen is het doorfokken ervan, totdat het dier voldoet aan menselijke eisen. Ongevaarlijk, wijs, beschaafd en aibaar staan ze in het veld als figuranten, als paarden in kostuum. Bij dreigend hoogwater worden ze met vee-wagens verwijderd, of op een vliedberg gezet met genoeg te eten. Oude, zieke en overtollige dieren worden afgeschoten, of gevangen en geslacht, hun vlees verkocht als natuurvlees aan mensen die leven in de stad.

Maar ik warm me aan hun vriendschap, en luister graag naar het hinniken en blazen waarmee ze 's avonds mijn tent omringen en op de uitkijk staan, als dijkbewakers.

Tree voor tree klom ik naar boven, het kostte weinig kracht. Ik zette mijn blote voeten voorzichtig op de ijzeren krammen, sommige gaven wat mee in het oude, verpulverde cement; het ijzerwerk is verweerd en roestig maar klampt zich vast. Niets kost me kracht, ik vertrouw het eelt op mijn handen en mijn voeten, en ben deel van alles wat me omringt.

En nu sta ik ademloos te kijken naar de openbaring van mijn koninkrijk.

De zon trekt de laatste nevels weg, en ik zie mijn rivierstrand oplichten als een halvemaan. Hoe het reliëf verschijnt van lage heuvels en ondiepe dalen, de waterlopen met hun aders van kristal. De tent is onzichtbaar verborgen in het ooibos, maar ik zie mijn zwarte populier zwaaien en ik zwaai terug. Het was een natte, kale winter en ik verheug me op de lange dagen van overvloed, het grote veranderen van mijn uiterwaarden.

Een kalme westenwind strijkt over de stroom en veroorzaakt een korte, puntige branding. Het water is metaalig maar de kammen van de golfjes glinsteren ijswit.

Uit de kop van de schoorsteen steken antennes, aan de verschansing heb ik een touw bevestigd om snel af te dalen als het nodig is. Eén keer hoorde ik sirenes komen, onderweg naar de man die daar op de schoorsteen stond, en ik was ze te snel af. Je moet de paden kennen en weten waar de distels staan. Je moet de bomen aan je zijde hebben. Ik ken mijn gebied, de autoriteiten niet.

Ik ga zitten op de houten vlonder, mijn benen bunge-lend over de rand, en blijf kijken naar de stijgende zon, naar de schietwilgen op hun wortels in het water.

Het geluid van spitsverkeer zwelt aan, koplampen en

achterlichten scheren over de brug die naar de overkant reikt. Van stoplicht naar stoplicht gaan ze, van rotonde naar rotonde, de mensen en hun levens. De stad ligt als een meteoriet in de bocht van mijn rivier, en ik zie hoe de benevelde huizen wakker worden. Lampen branden: daar is nog schemering. Het kunstlicht dat ze gebruiken belemmert hun zicht; de schippers van de binnenvaart weten dat je met het licht aan in het stuurhuis minder ziet.

Aan andere mensen heb ik geen hekel, integendeel. Alleen: ik zoek een ander, weloverwogen leven. Ik wil geen dromen najagen die geesten worden zodra je ze te pakken hebt, ik wil me niet verliezen in details. Ik leer van mijn bestaan, hier in de wildernis is elke dag, elk uur een les. De mensen in de auto's op de brug, in de huizen, onttrekken zich aan de seizoenen, aan de weersomstandigheden, aan dag en nacht. Ze hebben geen angst meer voor de rivier omdat ze denken dat het water beteugeld is.

Zes grote stromen vormen de laagte die we Nederland zijn gaan noemen, en honderdveertig kleinere in allerlei vertakkingen: ze zwellen in de winter en krimpen in de zomer, er is niets wat ze tegenhoudt. Zij geven vorm, het land eromheen is niet meer dan afvoergebied: zandbanken, rivierduinen, stuwwallen, bemaalde polders, herwonnen grond. Toch wonen daar miljoenen mensen dicht op elkaar, vaak samengebald. Het is ze gelukt greep te krijgen op hun drasland door het water weg te pompen, door te dempen met zand en klei, en door de dijken almaar op te hogen terwijl het land zakt. En gaandeweg kreeg iedereen het vertrouwen dat het mogelijk is rivieren te bedwingen en ze langzaam te vergeten.

Maar uiteindelijk dient alles de rivier, die zelf gehoorzaamt aan hogere wetten. Het heeft geen zin daar tegenin te gaan, dat is belangrijk om te weten. Dat is wat je leert tijdens een leven in de wildernis. Dat is wat ik vanaf mijn schoorsteen zie: de rivier is een reiziger die nooit aankomt en altijd vertrekt.

Vandaag is de stroom kalm en opgewekt, blauwig al. Mijn eerste gedachte, elke ochtend, al die jaren: wat is haar humeur? Ze kan boos zijn, toegeeflijk of lusteloos, van kristal of van lood. In de winter, met hoogwater, is haar bedding op z'n breedst en duwt ze alles wat in de weg ligt achteloos opzij, dwingt de wilgen en de meidoorns op hun knieën. Het water is dan winterzwart, bijna ijs. Maar met het voorjaar bindt ze in, en wat zich schuilhield in haar boezem grijpt zijn kans: de planten, de dieren, de mensen. Op haar best is het water dan wit als de gletsjers waaraan ze ontspringt, zoveel zuurstof neemt ze mee dat het bijna borrelt.

Mijn rivier is ongebonden en spiegelt niet de hemel, maar zichzelf. Ze heeft haar eigen kleur die opdoemt van de bodem, een echo uit de bergen en de dalen die ze passeert voordat ze hier terechtkomt. 's Nachts geeft ze soms licht alsof ze dat heeft opgespaard, vooral in de zomer en de lente, een zacht, betrouwbaar schijnsel. Ze heeft geen getij zoals de zee, waar hoog- en laagwater voorspelbaar zijn tot aan de laatste dag. Het water is niet te vangen in stroomtabellen, en trekt zicht niets aan van de zon of de maan. Het zoekt alleen maar aldoor naar het laagste punt. Wat aanspoelt klampt zich vast zolang de stroom dat toestaat, of verdwijnt.

Ik klamp me vast aan de wildernis. Dat ze mij een

zwerver noemen is niet erg, zolang ik weet dat het onzin is. Er is een groot verschil tussen in vrijheid het leven leiden dat je voor ogen hebt, en gedwongen worden tot de rafelrand. Van mij heeft niemand last. Daar in de stad leven ze versnipperd, zonder zicht op het samenvallen van de dingen tot een groots geheel; de angst voor zwervers is hun eigen angst. Ze zien niet wat ik zie.

De zon, de maan, de sterren. De hitte van mijn kampvuur en de kou van de nacht. De wind en de regen, de groei en het verval. De planten en de dieren, de vriendschappen die ik sloot in mijn terrein.

De wildernis is vrijgevig voor degenen die er deel van uitmaken. Je leeft er in de werkelijkheid, niet in de geboetseerde vorm die we leven zijn gaan noemen.

Het is de plek waar ik wil zijn.

Er is zoveel leven dat niemand ziet!